

Франко	«Як добре те, що смерті не боюсь я ...»
дядько	«Балада про соняшник»
золототілі діви	«Стилет чи стилос?»
дід та баба	«Українське альфреско»
Шевченко	«Як добре те, що смерті не боюсь я ...»
Марія	«Різдво»
Болеслав	«Київ – традиція»

Подібні диктанти ми використовуємо під час вивчення лейтмотивів, напрямів, жанрів, літературних угруповань та об'єднань. У процесі підготовки до ЗНО з'ясуємо назви творів, звертаємо увагу на найвідоміші збірки, працюємо над художніми засобами, інколи розташовуємо твори в хронологічній послідовності. У тестах трапляються завдання, що вимагають знання передумов написання поезії, звертаємо увагу і на це. Траплялося, що різали вірші на рядки чи строфи, а потім пробували складати. Інколи відновлювали слова у віршах з пропусками ...

Вважаємо, що найважливіше в роботі над ліричними текстами – систематичність і послідовність.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Авраменко О. М., Блажко М. Б. Українська мова та література: Довідник. Завдання в тестовій формі. 5-те вид.; змінене й доп. Київ, 2015. Ч. І. 560 с.
2. Теорія і практика до зовнішнього незалежного оцінювання з української мови та літератури : матеріали Всеукраїнського науково-методичного семінару. Умань : ВПЦ «Візаві», 2017. 362 с.
3. Ткачук Т. Українська література: Комплексне видання для підготовки до ЗНО. 2-ге вид.; перероблене і доп. Тернопіль, 2018. Ч. 3. 184 с.

Йовенко Л. І.

*(Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини)*

ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ОБРАЗУ ГЕРОЯ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

XXI століття зумовило обґрунтування педагогічною думкою України нових підходів до морального вдосконалення особистості зокрема та суспільства загалом. Постає необхідність у найякіснішому використанні розвивально-виховного потенціалу освіти, яку О. Савченко охарактеризувала як імунну систему суспільства, здатну протистояти аморальним і асоціальним явищам. На думку вченої, «дефіцит духовності

зумовлює напружений пошук шляхів гуманізації життя, осмислення цінностей сучасного часу і майбутнього», що актуалізує прискіпливу увагу до ролі сучасної особистості [4, с. 3].

Суспільно-політичні процеси, що відбуваються в Україні, актуалізують патріотичні цінності особистості та ідею героїчного як провідні орієнтири системи освіти. Нині формування патріотизму набуває нового звучання в умовах необхідності відстоювання державного суверенітету і територіальної цілісності держави, необхідності спрямувати особистісний потенціал громадян на благо української нації. Патріотичні почуття передбачають наявність в індивіда величного ідеалу служіння власному народу, готовність до героїчного діяння в ім'я рідної землі.

Тож завданням сьогодення є формування особистості XXI ст., яка усвідомлює унікальність власної Батьківщини, що потребує плекання, захисту, любові понад усе; повною мірою ідентифікує себе зі своєю країною, осмислює власний юридичний статус, що передбачає не тільки наявність прав, а й обов'язків щодо неї; має моральні цінності рідного народу, визнає неповторність його культурно-історичних, творчих традицій, звичаїв, обрядів; переконана в потужному духовному потенціалі своєї нації; виявляє бажання працювати на користь майбутнього держави та її прийдешніх поколінь.

Саме тому у процесі вивчення різних навчальних дисциплін, на наш погляд, сьогодні варто актуалізувати: а) національну ідеологію служіння Батьківщині, прагнення кожного українця до незалежності, готовності до її захисту; б) знання українознавчого спрямування (фундамент національної самоідентифікації та самосвідомості); в) виховання героїзму в ім'я України як максимальне духовне надбання людини.

Тож завдання сучасної школи – сформувати в кожного українця духовні цінності, без яких неможливе повноцінне функціонування правової демократичної європейської України. Зважаючи на це, значної ваги набувають такі предмети, як історія, суспільствознавство, українознавство, етика, філософія, література.

Українська література є яскравим показником високого рівня духовного та культурного розвитку народу, вираженням його національних цінностей, потужним засобом плекання їх у багатьох поколіннях українців. Її вивчення сприяє формуванню творчої, вільної, духовно багатой, самостійно мислячої, високоморальної особистості з чіткою громадянською позицією та високим рівнем патріотизму. Мистецтво слова спроможне утверджувати героїко-патріотичне виховання, що зміцнює патріотичні почуття, виробляти глибоке розуміння громадянського обов'язку, готовність стати на захист Батьківщини, на

прикладі літературних творів виховувати гордість за героїчне мислення свого народу.

За словами Л. Костенко, література покликана насамперед розбудити від летаргії народи, які звільнилися від тоталітаризму, деспотії та тиранії [1, с. 28]. На думку письменниці, сьогодні «держава повинна мати глибше продуману гуманітарну політику, створювати механізми ефективного впливу, координувати зусилля своїх вчених і митців. ... у перехідний період, це життєво необхідно – накреслити шляхетні обриси своєї культури» [1, с. 34].

2017 р. Наказом Міністерства освіти і науки України було затверджено Програму для загальноосвітніх навчальних закладів української літератури для 5–9 класів, розроблену відповідно до вимог Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. № 1392, ідей «Концептуальних засад реформування середньої школи «Нова українська школа»».

Програма спрямована на формування громадянина – патріота України, «який знає її історію; носій української культури, який поважає культуру інших народів; компетентний мовець, що вільно спілкується державною мовою, володіє однією чи кількома іноземними мовами, має бажання і здатність до самоосвіти, виявляє активність і відповідальність у громадському й особистому житті, здатний до підприємливості й ініціативності, має уявлення про світобудову, бережливо ставиться до природи, безпечно й доцільно використовує досягнення науки і техніки, дотримується здорового способу життя» [3].

Уперше програма з української літератури розрахована не на накопичення знань, а на формування культури читання, компетентного читача, який прагне саморозвитку, самопізнання. Аналізована програма орієнтована на вік учнів, відповідно до якого розподілено твори та на формування яких якостей, чеснот, умінь і навичок вони спрямовані. Зокрема, у 5–7 класах запропоновані твори спрямовані на розвиток уяви, спонукають школярів до роздумів і фантазії над життям персонажів, їхніх пригод, навчають дітей співпереживати, співчувати головним героям.

Отже, школярі вчать не просто переказувати зміст прочитаного твору, біографію письменника, вони отримують досвід працювати з текстами різних художніх стилів, культурно-історичних епох, розуміти й аналізувати зміст прочитаного в контексті епохи і сьогодення, формулювати та висловлювати власну думку, зокрема критичну.

Дуже важливим є те, що аналізований документ зважає на сучасні потреби та запити освітнього процесу в школі, особливості інформаційно-

комунікативного простору, національні процеси державотворення та глобалізаційні процеси, що відбуваються в Україні та світі.

Курс української літератури структуровано так, що навчальний матеріал являє собою взаємопов'язані тематично-проблемні блоки, кожен з яких повною мірою репрезентує національну специфіку вітчизняного мистецтва слова, що сприяє усвідомленню молодим поколінням національної ідентичності та виконує важливу морально-етичну функцію.

Реформування сучасної середньої освіти спрямоване на навчання інноваційного типу, що націлене на засвоєння наявних здобутків цивілізації, «формує особистість, здатну вносити інноваційні зміни в існуючу культуру й середовище, успішно розв'язувати життєві ситуації, які постають як перед окремою людиною, так і перед суспільством загалом» [2, с. 11]. Сучасний випускник школи має володіти вміннями та навичками критичного мислення, усвідомлювати життєві проблеми і вміти вирішувати їх швидко та ефективно, творчо мислити, бути готовим брати на себе відповідальність за власну діяльність та рішення, не боятися ризикувати, постійно самовдосконалюватися, а отже, функціонувати як усебічно розвинута, цілісна особистість, інноватор, патріот України з активною громадянською позицією.

Це зумовлює введення в дію інноваційного типу освіти, що передбачає єдність особистісно зорієнтованого, діяльнісного і компетентісного підходів до процесу навчання, а також удосконалення освітнього процесу з урахуванням вікових особливостей розвитку дитини, оптимізацію закладів середньої освіти відповідно до освітніх потреб молодого покоління українців [2, с. 12].

Дослідник критичного мислення М. Липман наголошує, освітній процес у класі має орієнтуватися на процес наукового дослідження [5]. Отже, вивчення української літератури необхідно організувати так, щоб учні отримували досвід літературного дослідження, критичного осмислення подій, учинків героїв, описані у творі крізь призму історичних подій, розв'язування проблемних задач, вирішення психологічних проблем тощо.

Саме тому важливим сьогодні є навчити дітей культурі читання, запропонувати школярам цікаві для осягнення твору, що відповідають запитам сучасної молоді. На часі запропонувати уявлення про читання як обов'язкову повсякденну соціокультурну практику, що є запорукою самовдосконалення та саморозвитку особистості впродовж її життєдіяльності. Окрім цього, варто сформувати естетичне та художнє задоволення від самого процесу читання, від спілкування з героями, їхнім психологічним світом, занурювання в історичну епоху тощо.

Розвиток особистості школяра засобами української літератури героїчного змісту залежить від володіння вчителем методикою проведення уроку залежно від художнього твору, його жанру, образної символіки та здатності креативно використовувати педагогічні технології, які проектували б і сприяли набуттю учнями когнітивних якостей (пошук, отримання, аналіз інформації, обробка результатів дослідження, підготовка обґрунтованих висновків, аргументоване висловлення власної точки зору).

Використання ретродосвіду навчання українській літературі засобами художніх творів героїчного змісту допоможе вчителю розвивати в учнів емоційний інтелект, риторичні здібності, критичне мислення, креативність, когнітивну гнучкість, розсудливість і здатність швидко приймати рішення, готовність допомагати іншим, навички вирішувати комплексні завдання, уміння взаємодіяти з людьми, управляти трудовими ресурсами. Творче використання здобутків видатних методистів, педагогів-практиків і літературознавців ХХ ст. у процесі вивчення художніх творів героїчного змісту сприятиме емоційному сприйняттю навчального матеріалу, навчить учнів критично оцінювати інформацію, проводити паралелі та здійснювати пошуково-аналітичні дослідження, робити порівняльний аналіз образної символіки художнього твору, враховуючи при цьому її актуальні естетичні сенси, різнобічний розгляд проблеми уроку та допоможе уникнути поширення «штампів» учнівського мислення, хаотичності літературної освіти. Окрім цього, героїка на уроках літератури дасть можливість сформувати в молодого покоління громадянськi та патріотичні чесноти.

Ефективними формами роботи у процесі розвитку особистості школяра засобами літератури героїчного змісту вважаємо: класні: комбіновані (змішані) уроки; урок засвоєння нових знань; урок формування та вдосконалення вмінь і навичок; урок використання знань, умінь і навичок; урок закріплення знань, умінь і навичок (уроки повторення); урок систематизації й узагальнення знань; урок перевірки та коригування знань, умінь і навичок та позакласні: екскурсії, конкурси, виставки, концерти, театралізовані вистави, свята літературно-українознавчого спрямування.

Під час вивчення теми «Міфи і легенди давніх українців» у 5 класі радимо наповнити урок відеоматеріалами (уривками відеозаписів виконання танцювальними колективами «Гопака», демонстрацією картин із зображенням українських козаків, аудіо- та відеозаписами виконання козацьких та історичних пісень). Одним із варіантів домашнього завдання учням може бути: 1) прочитати 1–2 перекази про українських козаків; 2) під час відповіді на уроці використовувати історичні дані про

Запорізьку Січ, які перегукуються зі змістом прочитаних творів; 3) намалювати ілюстрацію до прочитаного; 4) написати твір-мініатюру на тему: «Яким я уявляю собі запорозького козака», «Якби я був козаком ...», «Пригоди запорозького козака в сучасній Україні» тощо.

У процесі вивчення народних казок (5 клас) радимо вчителю акцентувати увагу на поняттях добра і зла, що знайшли своє відображення в усній народній словесності нашого народу. Бажано розтлумачити ритуально-міфологічний контекст проходження героєм певних випробувань (обряд ініціації), розкрити роль чарівних помічників, які з'являються у творі. Під час інтерпретаційного аналізу фольклорних творів необхідно застосовувати метод «навчання на протилежностях» та дає змогу школярам характеризувати казкових героїв, розуміти основні естетичні категорії українського етносу. Серед завдань додому пропонуємо таке: 1) написати твір-мініатюру на тему: «Як би я закінчив казку?», «Як би я був на місці головного героя, я вчинив би так ...» тощо.

Вивчаючи тему «Історичне минуле нашого народу», учителю варто акцентувати увагу учнів на реальних історичних подіях та персонажах, на ролі князя в розвитку та становленні держави, що постає у літописних джерелах України-Русі.

Подаючи новий матеріал, варто посилити його історичними фактами. Значний педагогічний потенціал має «Велесова книга», апокрифічні твори XI–XIII ст., з якими доцільно було б ознайомити школярів. Серед завдань можуть бути: 1) підготувати доповідь-реферат про одного із київських князів (Ярослав, Володимир, Олег); 2) написати твір-мініатюру «Князь київський, який ти?», «Яким би я був князем?», «Чи потрібно княжичу навчатися?», «Якою має бути справжня княгиня Києва?», «Яким би був Київ, якби я був одним із братів-засновників міста» тощо.

Під час вивчення твору «Микита Кожум'яка» О. Олесея (5 клас) ми радили б ознайомити учнів із назвами та тематикою українських билин, провівши комбінований урок з української та зарубіжної літератур. Билинні герої мають надзвичайно потужний виховний потенціал, збуджують увагу школярів. Тому під час аналізу творів доцільно проводити паралелі між авторськими текстами, змістом билин і реальними історичними подіями, що відбувалися в державі у давні часи.

Розвитку особистості школяра засобами літератури героїчного змісту сприяє вивчення образів героїв за допомогою технології розвитку критичного мислення, що застосовується для інтерпретаційного аналізу художнього твору.

Наприклад, під час вивчення народної казки «Правда і кривда», літературної драми-казки О. Олесея «Микита Кожум'яка» чи будь-якого іншого твору в 5-му класі, що містить протилежні образи, для формування

вмінь здійснювати характеристику героя, а також виховання морально-етичних цінностей в учнів варто застосовувати метод «навчання на протилежностях». Визначаємо разом зі школярами, що образи Микити Кожум'яки та Змія є протилежними, та пояснюємо, що для складання характеристики образу твору потрібно з'ясувати, ким є персонаж, здійснити його опис, учинки, зовнішність, поведінку, ставлення до інших, долю. Завдання можна розв'язати, заповнюючи таблицю з двох стовпчиків.

Використовуючи цей метод навчання, учням варто запропонувати до роздумів такі питання: а) чи має те, що відбувається з персонажами творів, утілення в реальному житті? б) що відбувається, коли людина чинить саме так? в) яку реакцію викликає той чи той учинок героя? г) які висновки з цього ми можемо зробити?

Процес розвитку особистості школяра засобами літератури героїчного змісту передбачає сукупність методів навчання (словесних, наочних, інтерактивних) і педагогічних технологій: організаційних (лекційно-семінарські та альтернативні), індивідуальних, групових, колективних, у парах, академічних і клубних (за інтересами), індивідуального й диференційованого навчання; домінуючого способу діяльності: догматичні, репродуктивні, пояснювально-ілюстративні; проблемне, діалогічне, розвиваюче навчання; гнучкі технології навчання; ігрові технології; саморозвиваюче навчання комп'ютерні технології; управління пізнавальною діяльністю: класичний лекційний виклад нового матеріалу, навчання за допомогою аудіовізуальних ТЗН; система «консультант»; навчання за допомогою навчальної книги; система «малих груп» – групові, диференційовані способи навчання; комп'ютерне навчання; система «репетитор» – індивідуальне навчання, «програмне навчання»; орієнтація на особистісні структури: інформаційні (комп'ютерні) технології; операціональні; саморозвиток; евристичні; комплексні; педагогіка партнерства.

Окрім цього, варто застосовувати інтерактивні технології навчання: кооперативне навчання: робота в парах; «Два – чотири – всі разом»; «Карусель»; робота в малих групах; «Акваріум»; технологія колективно-групового навчання: обговорення проблеми в загальному колі; «Мікрофон»; «Незакінчене речення», «Мозковий штурм», «Навчаючи – навчаюся», аналіз ситуації (Case-метод); вирішення проблем; «Дерево рішень»; технологія ситуативного моделювання: театральні постановки за літературними творами на героїчну тематику, вікторини, інтелект, змагання; розігрування ситуації за ролями («Рольова гра», «Програвання сценки», «Драматизація»); технологія опрацювання дискусійних питань: дискусії; метод PRES; займи позицію; зміни позицію; неперервна шкала

думок («Континуум», «Нескінченний ланцюжок»); дискусія в стилі телевізійного ток-шоу; оцінювальна дискусія; дебати; технологія «Щоденні 5».

Вагомою складовою розвитку особистості школяра є позакласна робота. Доцільно, на нашу думку, не обмежуватися лише відкритими заходами літературного спрямування, як-от концерти, флешмоби, театралізовані вистави та ін. Пізнавальними і цікавими для учнів є екскурсії до історичних пам'яток, змальованих у літературних творах героїчного змісту (наприклад, «Зелена брама», «Оборона Буші» та ін.).

Тож упровадження досвіду формування патріотизму молодого покоління можна здійснити на прикладі вивчення образів героїв за допомогою технології розвитку критичного мислення, що застосовується для інтерпретаційного аналізу художнього твору. Застосування методів «навчання на протилежностях», «структурний огляд», «кластера» сприяють ґрунтовнішому оволодінні шкільним курсом літератури, усвідомленому сприйняттю навчального матеріалу, оцінюванню програмових творів, героїв-персонажів тощо.

Процес розвитку особистості школяра засобами літератури героїчного змісту передбачає сукупність методів навчання (словесних, наочних, інтерактивних) і педагогічних технологій: організаційних індивідуальних, групових, колективних, у парах, академічних і клубних, індивідуального й диференційованого навчання; панівного способу діяльності; управління пізнавальною діяльністю; орієнтація на особистісні структури; педагогіка партнерства.

Отриманню бажаних результатів навчання сприятиме використання інтерактивних технологій навчання: кооперативне навчання; технологія ситуативного моделювання; технологія опрацювання дискусійних питань; технологія «Щоденні 5».

Отже, педагогічний потенціал позитивного героя літературних творів можна використовувати, застосовуючи інноваційні освітні технології. Методи та прийоми технології розвитку критичного мислення демонструють ефективність у навчанні української літератури, сприяють усвідомленому сприйняттю навчального матеріалу, оцінюванню програмових творів, героїв-персонажів тощо. Їх упровадження забезпечує ґрунтовне вивчення шкільного курсу української літератури учнівською молоддю, що здійснюється у процесі власних відкриттів та міркувань, колективне обговорення проблемних питань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Костенко Л. Гуманітарна аура нації або Дефект головного дзеркала. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені І. Франка, 2001. 52 с.

2. Ляшенко О. І., Мальований Ю. І. На шляху до нової української школи: Концептуальні засади і виклики // Педагогіка і психологія. Вісник Національної академії педагогічних наук України. Київ. 2017. № 3. С. 5–13.
3. Мовчан Р. В., Таранік-Ткачук К. В., Бондар М. П. та ін. Українська література. 5–9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Київ : [б. в.], 2017. 86 с. URL: [http://mon.gov.ua/content/Новини/2017/08/11/na-sajt-ukrayinska-literatura-5-9.-z-cherwonimdoc-\(2\).pdf](http://mon.gov.ua/content/Новини/2017/08/11/na-sajt-ukrayinska-literatura-5-9.-z-cherwonimdoc-(2).pdf) (дата звернення: 10.12.2017).
4. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти. Київ : СПД «Цудзиневич Т. І.», 2007. 204 с.
5. Lipman M. The reflective model of educational practice // Lipman M. Thinking in Education. Cambridge : Cambridge University Press, 1991. P. 7–25.

Кириченко В. Г.

*(Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини)*

ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ПІСЕНЬ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ДО ЗНО

2019 року до переліку текстів для підготовки на ЗНО в розділ «Усна народна словесність» введено твори: історичні пісні: «Ой Морозе, Морозенко» та «Чи не той то Хміль», Маруся Чурай «Віють, віють буйні», «Засвіт встали козаченьки», народні балади «Ой летіла стріла».

Учні мають розуміти, які твори відносять до історичних пісень. У підручнику «Українська література» для 8 класу запропоновано таке визначення: **«Історичні пісні** – ліро-епічні твори про важливі історичні події та реальних історичних осіб [1, с. 7].

Зазначимо, що твори «Ой Морозе, Морозенко», «Чи не той то хміль» вивчають уже не перший рік, а отже, репертуар нараховує значну кількість запитань.

Проаналізуємо докладніше твір «Ой Морозе, Морозенку».

Ой Морозе, Морозенку,

Ти славний козаче,

За тобою, Морозенку,

Вся Україна плаче.

Не так тая Україна,

Як та стара мати,

Заплакала Морозиха,

Та стоячи біля хати.

Ой з-за гори та з-за кручі

Буйне військо виступає.

Попереду Морозенко